

REVISTORII ROMÂNI
PUBLICAȚIE SĂPTĂMÂNALĂ
DIRECTOR **A. VLAHUȚĂ**

No. 4

N. IORGA

**OAMENI
CARI AU FOST**

ALCALAY & Co

20 BANI

V

SCRIITORII ROMÂNI

V

PUBLICAȚIE SĂPTĂMĂNALĂ

Director: AL. VLAHUȚĂ

No. 4.

N. IORGA

**OAMENI
CARI AU FOST**

ĂLCALAY & Co.

A

A

Nicolae Grigorescu

Una din cele mai mari și mai curate glorii ale patriei și neamului, un mare erou modest al artei, un uriaș lucrător, un intim al naturii cu care vorbiă de-a dreptul fără învățator și tălmăciu, un suflet românesc de o energie și lumină geniale a dispărut. Pot jubila elevii diplomați ai celebrităților apusene, dichisiții și decadenții, profesorii, tehnicianii, diletanții și teoreticianii picturii : marele Grigorescu nu mai este. Și-ți pare în împrejurări de acestea ca și cum o mână pizmașă s'ar răpezi asupra mantiei de glorie și onoare a țerii tale și-ar smulge, pentru a nu-l mai da niciodată înapoi, unul din cele mai curate mărgăritare ce o împodobiau.

Ce frumos bătrân, cu ochii de o strălucire minunată, de străbătător diamant negru! Ce aristocratică distincție, ca de prinț, ca de rege, în această față de fiu din popor, care nu eră măcar boier și care începuse ca zugrav de icoane ! Ce siguranță în mișcări, parc'ar fi fost un tânăr ! Ce cumpănire a cuvintelor, luate totdeauna într'ales ! Ce bunătate și simplitate desăvârșită în tonul blând al glasului său care nu se va mai auzi ! Ce bucurie în a face bucuria, ce regală munificență în a răspândi darul minunilor ce-i răsăriau dela sine supt

mâna magică ! Ce însușiri rare strânse din mila lui Dumnezeu în același suflet mare de simplu genial !

Va veni o vreme când se vor scrie volume despre fapta lui care a cuprins jumătate de veac, din anii săi de încercare ca meșter, de rătăcire în Apus în căutarea tehnicei nouă, până la zenitul de siguranță și măiestrie, de armonioasă perfecție a artei sale, până la seninătatea de idilă a bătrâneții harnice care pe încetul jertfește contururile, formele, topește tot mai mult natura în albastrul visului, parcă ar fi coborât tot mai mult cer asupra pământului, până ce el însuși, marele singuratec, de mult fără nici o legătură cu oamenii, s'a deslipit de pe acesta pentru a se pierde în lumina bună a aceluia, pe care eră mândria lui s'o descopere, s'o urmărească, s'o redea.

Se va spune însă oricând ceea ce se spunea, ieri cu mândrie, azi cu durere, despre mândria aceasta națională. Se va spune că prin voia unor puteri mai mari decât noi s'a dat în el acestei țeri, acestui neam întreg, omul care să le înțeleagă în toată adâncimea și nevinovăția, în toată mândria și duiosia, în toată frumusețea și simplitatea, în toată castitatea și poezia lor. El a ajuns astfel cel mai mare poet prin colori al Românimii adevărate, al vieții țărănești, al idilei păstorești milenare. Raza ce-i căzuse pe fruntea înaltă, inspirându-l pe viață, raza aceea i-a luminat până în ultima clipă de lucru, i-a luminat cu aureolă de ideal pe cei mulți, săraci și nevinovați ai acestei nații, cu cari, toți, s'a simțit una și al căror măreț înălțător prin artă a fost.

Nu e nevoie să-l abominăm, ca țărâna să-ți fie

uşoară. Cui altuia i-ar putea fi mai dulce decât ţie, care ai fost prietenul cel mai călduros al acestei ţărâne, cu toate florile ei, cu toată podoaba ei, cu toată viaţa ce s'a desfăşurat pe dânsa? Pe cine l-ar putea ea învăli mai cu iubire, pe cine l-ar cuprinde mai cald în braţe de mamă, pe cine l-ar feri mai cu îngrijire de tot zvonul şi vălmăşagul zădarnic al celor ce aleargă de-a-supra, pentru binele şi triumful micii lor fiinţe?

Pe malul înflorit al Prahovei, în faţa zărilor largi, supt cerul curat al verii, care a fost bucuria ta, în revărsarea de lumină a soarelui, care-ţi sărută veşnic pânzele, dormi, poete alb, dar fără bătrâneţă, dormi, muncitor neodihnit, dar fără oboseală. Nu-ţi trebuie fier şi bronz, lux şi mândrie, lucruri ale oamenilor, tu care te-ai dus cu sufletul între geniile idilei româneşti. Crucea, însă, să fie, crucea datinei pe movilă, şi numele tău singur pe dânsa face mai mult decât toate strălucirile gloriilor false laolaltă.

În sufletele noastre ai lăsat însă o icoană, pe care nimeni nu ni-o poate lua înapoi, şi ea va fi o parte scumpă din comoara pe care n'o arătăm nimăru, dar din care hrănim zilnic munca noastră pentru scopuri care au fost şi ale tale, pentru ideale cu gândul la care ţi s'au închis pleoapele asupra dumnezeieştii lumini a ochilor veşnic tineri!

29 Iulie 1907.

O lacrimă pentru George Popovici

Acum două săptămâni aveam bucuria de a vedea în casa mea pe George Popovici. Eră bucuria prietenului care-și revede prietenul și bucuria pe care o simți totdeauna la desfășurarea unei inteligențe așa de puternice, de largi și de fine, cum eră inteligența lui. Eră, căci acum nu mai este. Aflarăm pe rând moartea celui care plecase de lângă noi plin de o așa de puternică viață, a minții luminoase și a frumosului trup de viteaz, de cavalier mândru, apoi moartea silnică, moartea prin otravă, într'un oțel oarecare, moartea în chinuri și fără o față iubită, fără o față cunoscută lângă dânsul. Aflarăm și pentru ce a făcut jertfa vieții sale scumpe: pentru ca să nu aibă rușinea de a nu putea plăti o datorie pe care n'o făcuse pentru dânsul, ci pentru viitorul poporului nostru din Bucovina, căruia i-a fost lumina cea mai curată și călăuzul cel mai chemat. Ieri, Vineri, am primit din Cernăuți, unde întrebasesem, această știre scurtă: «S'a înmormântat astăzi». Sînt acum ceasuri de cînd zace sub pămînt, și nicio dată n'o să mai văd ochii blânzi, zâmbetul bun, mîna lui n'o să se mai razime pe umărul meu, și în nopțile lungi de iarnă cînd te simți mai singuratrec, nu voi u

mai auzi niciodată glasul lui cald și tânăr, vorbind cu aceeași măiestrie, cu acelaș simț ales pentru adevăr și frumos, cu aceeași bogăție ușoară despre lucruri și despre oameni cari-i erau cunoscuți, așa de intim și așa de adânc. Numai cine n'a trăit o grea viață de luptă, în care toate gândurile îți sunt prefăcute, toate sentimentele cele mai bune tălmăcite în rău, în care zilnic vezi plecând un prieten mai fricos sau mai iubitor de sine și te înfiori câte odată de cât gol este împrejurul tău și al idealului pe altarul căruia slujești, numai cine n'a fost ofensat și batjocurit, prigonit și urmărit pentru acel puțin bine ce este în sufletul său, numai acela nu va înțelege nemărgenita durere ce simt acum când scriu, cu lacrimi încete, pomenirea bunului meu prieten George Popovici. Mi se pare așa : că aceasta e ultima scrisoare pe care i-o scriu, o scrisoare la care nu mai poate răspunde sufletul lui frumos și deplin, pe care nu mai știu unde să-l caut.

*

Să ajung eu să-i spun viața pentru ca s'o știe acei cari vor citi aceste rânduri ca orice altă pagină de biografie, ca un necrolog de toate zilele...

Prietenul nostru săvârșit din viață eră fiul părintelui Eusebiu Popovici, cleric și profesor la Universitatea din Cernăuți. Intre câți preoți au urmat cursurile Facultății de teologie bucovinene nu este unul singur care să nu pomenească cu evlavie numele acestui venerabil bătrân, care e pentru dânsii și pentru oricine-l cunoaște, un sfânt, un sfânt al științei și al Bisericii sale și

care e acum și mucenicul fără mângâiere al celei mai mari dureri ce o poate suferi pe lume un suflet omnesc. În casa acestui mare învățat, acestui devotat învățător al școlarilor săi iubiți, acestui Român bun și harnic și acestui om de o superioară valoare morală — numai bunătate și jertfă — George Popovici a primit o creștere asemenea cu aceea ce se dădea în cele mai nobile timpuri ale antichității.

Cu puterea lui de cugetare, frumosul student voinic — căci Popovici era însăși icoana celei mai puternice frumuseți bărbătești, — a mântuit jucându-se Facultatea de drept, pe care a urmat-o, nu în Cernăuți, unde e slabă, ci în centre mari ale științei germane din Austria, în Innsbruck și Viena. Zâmbia vorbind de acele zile de școală când profesorii rămâneau uimiți de cunoștințele ce avea studentul care nu părea capabil de atenție și de sârguință. A trecut în chip strălucit doctoratul.

Carierea funcțiilor, a unei advocături răsplătitoare îi stătea deschisă. El însă voia altceva. Coborîtor al țaranului român din Bucovina, fiu de preot român bucovinean, el îmbrățișă cu o caldă iubire pe acest purtător, pururea jertfit, al conștiinței noastre naționale din pământul lui Ștefan-cel-Mare, supus străinilor. Dorința lui eră să fie deputatul țăranilor. S'a dus între ei, le-a vorbit în graiul lor, ca un învățat frate mai tânăr, i-a unit așa de mult în suflet cu dânsul, încât dăunăzi la Putna, după ce el își părăsise țara de naștere, unde venia acum numai ca un oaspete al serbărilor pentru Ștefan-cel-Mare, țărani adunați în preajma mormân-

tului sfînt purtau pe pieptul lor cinstit chipul deputatului de odinioară, pe care nu-l uitaseră și pe care acum îl vor fi plîngând ca pe un binefăcător și un consângean în căsuțele lor din muntele Câmpulungului.

Popovici a fost ales cu o mare majoritate. In Camera din Viena el a ținut memorabile discursuri, predicând o alipire către Austria a Românilor din toate părțile, cari ar fi asigurați prin această alianță sinceră de peirea cu care-i amenință alte neamuri.

A doua oară, s'au luat măsuri ca să nu mai fie ales. Om sărac, împovărat cu toate sarcinile ce-i pusese pe umeri niște alegători de prin orașe cari nu înțelegeau să-și aibă degeaba deputatul la Viena, el nu putu să lupte cu presiunile și corupția, pornite din locuri ce erau în stare să-l răpuie. Peste câteva luni, era în România, ca un învins și ca un pribeag fără nici o nădejde.

*

Aici — și atîția ar trebui să simtă cele mai strașnice muștrări de cuget, — aici el n'a fost înțeles, recunoscut și sprijinit, — ceea ce eră cu atîta mai de nevoie, cu cât el însuși eră cel mai îndatoritor față de alții și omul cel mai lipsit de grijă pentru sine, chiar pentru interesele de căpetenie ale vieții lui, pe care l-am cunoscut vreodată. Văzându-l că nu se înfățișează și nu-și face loc dînd în lături atîția netrebnici și nemernici cari nu merita locurile lor, toți l-au uitat.

In orice parte, el ar fi fost un factor neobișnuit, prin noblețea lui ~~desavîrșită, prin bogăția~~ culturii sale

temeinice, prin frumusețea elocvenței sale—de care ni-a dat dovadă, vorbind odată românește la Ateneu —, prin experiența lui politică și legăturile ce păstrase în Austria și care s'au văzut acum la moartea lui neașteptată, când cuvintele cele mai pioase și mai înțelegătoare au venit de acolo. Dar pentru ca să facă politică în România i-ar fi trebuit o mlădiere morală, un despreț pentru credința față de principii și de oameni, o îndrăzneală în afirmarea însușirilor sale, — pe care nu le aveă. Puținii săi prieteni știu însă ce bine și ce aspru judecă el acele partide ale noastre, care au crezut cu toatele că n'au nevoie de un om ca dânsul.

Odată scrisese versuri de care zâmbiă, însă fără dreptate, căci baladele, tipărite în «Convorbiri literare», ale lui «T. Robeanu» sunt mai frumoase decât cântările atâtor cari, cu mai puțin talent și mai multă stăruință, sunt azi pentru oricine poeți recunoscuți ai neamului. Inspirația versurilor sale eră cea istorică, și, prin cetiri neconținute, Popovici ajunsese cel mai bun cunoscător al vechii istorii moldovenești, iar în cunoașterea dreptului nostru de odinioară, el eră singurul.

A tipărit însă puțin: în «Convorbiri literare» și în «Prinosul D. A. Sturdza», chiar în câte un ziar. Trată puncte speciale din trecutul Moldovei și așezămintelor ei, dar, în marginile înguste ce-și impusese, se grămădia un material nespuse de bogat și în mare parte cu totul nou, care dădeă încredințarea că acel ce a scris puținele pagini ale memoriului e stăpân desăvârșit al întregului câmp, pe o brazdă a căruia se oprise, adâncind-o. De curând începuse a lucra la opera lui cea mare: Istoria dreptului român, și dăunăzi încă, el

spunea că vrea să rămâie în București toată vara pentru a lucra la cartea aceea pe care el n'a scris-o și multă vreme n'o va putea scrie nimeni; o carte a cărei pierdere trebuie s'o deplângem cu atât mai mult cu cât ea erà întreagă, ca idei conducătoare și ca amănuntele cele mai mici, în gândul și în notele sale, carte de maturitate deplină, definitivă și mănoasă pe care au nimicit-o urmările otrăvii.

Academia-l alesese membru corespondent, și trebuia să fi văzut cineva sfiala cu care el luă, în ședința trecută, un loc pe care atâția l-au compromis și-l compromis. Erà vorba, — erà dorința lui, și cu mult mai mult dorința noastră, — să fie profesorul de drept român al Universității din București dar, când se cunoscu această dorință, o mare furtună se stârni împotriva lui, din toată dușmănia sufletelor neisprăvite și păcătoase: un Bucovinean făcu scandal în ziare, în ziarul «Conservatorul», acoperind de insulte pe acest om corect și bun, modest și delicat, care n'a jignit niciodată pe nimeni; o tabără întreagă se alcătui în Facultate pentru a-i oprî intrarea. Noi știm cât de adânc l-a rănit acea insultă, pe al cării făptaș îl știă și tocmai de aceea vedeà că nu poate cere nicio satisfacție și, față de împotrivirea acelor profesori de Universitate, neînțelegători și răi, știm cu cât desgust spunea că «nu mai ține astăzi la acea catedră».

*

Dacă a fost vreodată o viață de om chinuită și jertfită pentru aleasa gingășie, pentru nemărgenita bu-

nătate, pentru mărinimia superioară a sufletului regal care o stăpânia și nu putea să stăpânească și împrejurările unor vremuri nenorocite, a fost viața prietenului nostru George Popovici. Între învinșii păcatelor noastre, între acei pe cari i-a ucis prostia și răutatea din acest neam, nu știu niciunul pe urma căruia să trebuiască atâtea lacrimi. A fost aur curat în calea acelora cari, împodobindu-se cu plumbul, l-au călcat în picioare.

Aceasta nu se va înțelege nici acum, când asasinatul s'a săvârșit. Iar, cât despre noi, puținii lui prieteni, cărorora n'a fost bine pe care să nu ni-l dorească, nici îndatorire pe care să nu ni-o ofere, rugându-se numai să nu-i mai vorbim de dânsa, — astfel mie mi-a revăzut stilul întregii istorii a Românilor în limba germană și a stăruit hotărîtor ca numele lui să fie trecut supt tăcere —, noi nu vom putea scrie un rând fără să vedem neconținut lângă noi, peste hotarele morții, pe omul aceia care s'ar fi bucurat mai mult de scrisul nostru, de munca și de izbânda noastră.

24 Iulie 1905.

B. P. Hasdeu

Inclinându-mă înaintea mormântului lui B. P. Hasdeu, n'am nimic de retras din tot răul și nici din tot binele ce am fost adus a spune în deosebite prilejuri, despre dânsul.

A fost un om genial — cine i-a putut tăgădui serios această însușire? — a dispus de cunoștinți neobișnuite în toate domeniile, așa încât oricând putea uimi pe cei mai mulți; a avut un spirit elastic cum cu greu s'ar mai putea găsi altul, și pe lângă aceasta, pătrunzător, ascuțit; a fost un scriitor îndrăzneț în luptă și de o necruțătoare ironie, a fost un convorbitor care aducea în discuție puncte de vedere nouă și, când nu putea lumina, orbia prin scăpărarea scânteilor, și, când nu putea convinge pe dușman, îl îndepărta prin jignirea crudă a mândriei celei mai legitime, a sentimentelor celor mai gingașe și a ideilor celor mai îndelung și mai adevărat iubite. Chiar biruit în fața lumii, el își încunjura retragerea de o strălucire meșteșugită care silia ochii să se închidă și lăsa totdeauna impresia unei superiorități omenești netăgăduite.

A dat culegerilor noastre de izvoare «Archiva istorică», cea d'întăiu carte a slavisticei la Români; a strâns

în «Cuvenite din bătrâni» probe într'ales din vechea limbă,—lucru ce nu se mai făcuse de alții; a grăbit dezvoltarea studiilor istorice, aruncând în circulație, mai ales pentru vremile mai vechi, prin «Istoria critică», o uriașă mulțime de informații nouă; a cutezat să viseze o mare Enciclopedie națională, încercată prin «Magnum Etymologicum». În atâtea ramuri ale științei istorice și filologice, el a fost un deschizător de cale, care ce e drept s'a mulțămît adesea să arăte numai drumul.

După încercări poetice și nuvelistice, el a izbutit să grupeze de mai multe ori în jurul său un mare număr de scriitori ai epocii sale, dela foielele din Iași până la «Revista Nouă». Și în politică el s'a însemnat prin violentele pagini de satiră din ziarul său, «Traian», închinat luptei contra dinastiei nouă.

A lăsat câțiva școlari și un număr nesfârșit de admiratori, de și a murit între slugi și lingușitori de ultima treaptă.

A fost frumos, a fost iubit, a fost mândru, a gustat larg din mierea cerească a gloriei; os de Domn, s'a visat Domn el însuși. A fost și bogat pe vremuri. A trăit mult și a luat vieții tot ce ea poate să dea.

Și de unde vine atunci acel îndelungat zbucium, acele multe schimbări de ocupație, care au speriat și pe cei mai plecați credincioși ai lui, acea nestatornicie în idei și păreri, acea veșnică înlocuire de prieteni, acea tristă singurătate a zilelor lui din urmă? De ce tăgăduirea din partea «Convorbirilor literare», care l-au învins oarecum, de ce îndușmănirea cu toți frunțașii generației sale, de ce întoarcerea-i mâniașă îm-

potriva tineretului care înțelegea să ducă mai departe opera sa, de ce atacurile nedrepte care au smuls, care ni-au smuls răspunsuri nerespectuoase, pe care nu le-am fi voit ?

Fiindcă, potrivit cu cel d'întăiu mediu al său, polon și rusesc — a învățat la Universitatea din Harcov și a venit la noi ca tânăr format —, el avea ca normă a vieții romantismul lui Pușchin și Lermontov, individualismul războinic, care dispune capricios, cum vrea, fără milă, dar cu atâta *genială* plăcere, de tot : teorii, idei, sentimente, lucruri, oameni. Sigur și îmbătat de superioritatea sa, el, eroul în sens romantic, a înțeles să-și supuie, cu orice silinți ale sale și suferinți și pagube ale altora, toate.

Teoriile — pentru el ; știința — pentru el ; pentru el literatura lirică, pentru el viața cu miile de izvoare ale plăcerii, pentru el prietenii, gata a se jertfi ca robii vechilor regi barbari. Pentru el, pentru superba lui individualitate, căreia i se închina. Când rana adâncă a morții copilei iubite l-a oprit în avântul biruințelor sale și i-a îndreptat gândul către alte lumi, el a înlăturat creștinismul pentru toți, legea celor mulți, săraci și orfani, și, a făcut, și dincolo de marginile traiului, palatul deosebit al mândriei sale.

Și, în viață, în simțire, în scris, în gând, când te uiți bine, rămâne mai ales ce ai dat altora, ce ai lăsat de la tine, ce ai jertfit. Prin înstrăinarea de tine însuși capeți și consecvența și stăruința și caracterul, și iubirea oamenilor.

Astfel poți rămânea pentru multe timpuri un stâlp de lumină caldă în jurul căruia crește și înflorește viața ;

altfel, bine înțeles, poți să rămâi oricât de mare, dar ca statuia de sare a soției lui Loth, uriașă, clară, rece și amară în mijlocul pustiului veșnic.

Așa cum a fost însă, neamul său nu-l va uita și, chiar refusându-i iubirea, nu-și va opri admirația față de această strălucită minte omenească ce a scânteiat între noi, și poate că în creștinescul «Dumnezeu să-l ierte», rostit la pragul mormântului ce cuprinde uriașa frunte a cugetătorului și lumina ochilor isteți, se vor topi, pentru cei ce vin după noi, greșelile ai căror marturi, plini de supărare une-ori, dar mai adesea de durere pentru mărimea celui ce le săvârșia, — am fost noi.

2 Septembre 1907

Un profesor: Dimitrie A. Laurian

A murit zilele trecute în București și a fost îngropat în mijlocul deosebitei duioșii a multor colegi de școală, foști școlari și prieteni, Dimitrie August Laurian, un om care *se vede*ă fără ca supt picioarele lui să fie piatra ordinară a unei situații. A fost scriitor cu condeiul ușor și mlădios, ziarist cu simț de răspundere, om de carte care făcuse cu strălucire studii înalte, cuvântător elegant și armonios, dascăl iubitor de chemarea sa, a cărui însemnătate pentru întemeierea unei nouă societăți românești o înțelegeă bine; a fost om politic, pentru că aveă vederile sale lămurite și nu înțelegeă să le părăsească pentru o ispită mare sau o ispită mică; a fost un om de societate, știind să fie dânsul fără a lăsă jigniri în urma lui și, în sfârșit, a fost pentru acei ce-l cunoșteau bine, bine de tot, un prieten pe care, cum au spus-o înaintea mormântului său, nu-l vor uita niciodată.

Viața acestui om ales e vrednică însă de a fi prinsă și altfel decât într'o scurtă caracterizare generală.

Era fiul lui August Laurian, învățatul cu suflet tare, cu voința neînduplecată, cu credința nezguduită, cu munca de fier. A fost crescut de dânsul în părerile lui: naționalism românesc înalt, cuprinzând pe Români de orișiunde, mândrie ardeleană, conștiință latină, cult pentru limba purificată, pentru ortografia ce lasă să se străvadă obârșia romană, pentru fapta și scrisul vechii Rome; iubire pentru știința care mântuie, știința naturii și știința celor în afară de dânsa, nouăle științi naturale și vechea filosofie —, care erau și pentru înaintașul lui Laurian bătrânul, și mai bătrânul Lazăr, cercul menit închinăciunii.

A învățat temeinic, la Nemți, filologie clasică și «filosofie naturală». După o țesă de cuprins filosofic, el intră la 1872 în viața publică, în același timp ca profesor și ca director, și se face, împreună cu prietenul său de ani îndelungați, Ștefan Mihăilescu, redactor al «Tracțiuniilor literare și științifice».

E interesant să se coboare cineva prin această revistă în sufletul, doritor de luptă, necruțător și caustic, al tânărului de acum treizeci de ani care la vrâstă de bătrânețe se ducea dintre noi.

Laurian e un ironic care nu primește însă nihilismul dogmatic, afirmarea cu jurământ că totul nu e vrednic de nimic. De sigur că nu-i place starea politică și socială de după Unire, că descopere, cu toată proslăvirea ce făceau să se audă cei mulțămiiți și mândri de isprava lor, «ceva mic, meschin, pocit și putred în ceea ce avem astăzi», că vede, în locul pă-

mântului «cu râuri de lapte», dar fără «flori de lumină», al politicianilor, «o țară de muribunzi, vestejită și în agonie, a cărei existență e pusă în chestie la primul țipăt al unui Jidan cu chibrituri». Dar el socotește că se pot îndrepta lucrurile; în trecut se închină marilor figuri eroice, lui Iancu, «legenda Abrudului», lui Bolintineanu, lui Eliad; în prezent, el alege tineri cu aceeași învățătură ca a lui, pe cei mai buni din tinerimea bucureșteană de atunci (Anghel Demetrescu, Gr. Păucescu, și câțiva alții) și, împreună cu ei, înțelege să dea lupta cea mare a educației nouă răzimată pe știință. Știința aceasta îi pare mântuitoare; prețuind, cu toate împunsăturile ce-i veneau din cercul dela Iași al «Convorbirilor literare», curentul literar pozitiv și poporan plecat de acolo, el, înfășat încă în ortografia și stilul unui părinte autoritar și vrednic de admirație, crede că se poate aduce tot atâta folos prin cultivarea științelor exacte și naturale și-și caută tovarășii la opera de reformă, în țară și străinătate, dela Tiberghien la dr. Davila.

Revista a mers un an, și acela cu greu. Apoi Laurian și ai lui trecură la «Revista contemporană», care luptă cu «Convorbirile» și fu învinsă, pentru contemporani ca și pentru urmași. Între prinșii de războiu cari-și blestemarkă soarta mai puțin, fu D. A. Laurian, emancipat de puterea părintească.

Și pe urmă? Sunt convingeri fecunde și sunt convingeri, mai puțin convinse, careucid. Polemistul literar se făcù ziarist politic de partid, — finul ziarist de

la «România liberă» și dela «Constituționalul», — se făcù ziarist fără iscălitură, legiuitor fără răspundere, apoi funcționar fără personalitate, în sfârșit desgustatul din ultimii ani.

E adevărat că rămăsese profesorul, colegul, omul de societate, prietenul. Acela a murit acum, mult timp după *cellalt*.

2 Noembrie 1996.

Ștefan Orășanu

Miercuri, în 12 Decembrie 1903, s'a stins în București, unde se întorsese sfârâmat de boală după un an petrecut în străinătate, Ștefan Orășanu, critic și istoric.

Dacă strălucitele însușiri ale acestui suflet ales s'ar fi întrupat într'un lanț de lucrări răspândite pretutindeni, dacă numele lui ar fi în gândul tuturilor celor ce înțeleg și iubesc știința cinstită, dacă viața lui ar fi fost mai lungă și mai puțin retrasă, așa încât mai mulți să fi avut prilejul de a cunoaște spiritul său neobișnuit de viu și inima lui deosebit de bună, — n'aș fi scris aceste rânduri, care, într'un moment când căldura luminoasă a minții lui superioare pare că ne încunjură încă, îmi par curioase și mă înspăimântă. Plângându-l în singurătatea durerii mele, aș fi îndeplinit și dorința nemărturisită a prietenului care s'a ascuns înaintea oricărei recunoașteri a meritelor sale și a adormit cerând dela cei ce-l încunjurau: pace și liniște.

Dar, când viața lui s'a strecurat astfel, în margini înguste și prin mari greutate și suferințe, cei ce l'au

cunoscut și pot să facă astfel dreptate pentru dânsul înscriindu-i numele printre cei mai destoinici ai generației sale, n'au dreptul să tacă. Dacă morții nu mai cer nimic, din lumea lor nestrăbătută,—cere rostul bun și cuviincios al lucrurilor de aici.

Orășanu a început, scriind versuri, sub influența unei școli care ispitia, în tinerețea lui, pe mai toți tinerii de talent. În numărul jubilar al „Convorbirilor literare” se află două din poeziile sale, iscălite cu pseudonimul Z. Miron. Făcea versuri musicale și plastice, care n'ar fi trecut așa de puțin observate, dacă el nu s'ar fi smuls de pe această cale, pentru a urmări cu ochii lui străbătători, în locul minunii frumosului, severa culme a adevărului.

Întâmplarea i-a dat un loc la Biblioteca Academiei și el ajunsese ceva mai târziu și funcționar al Fundației Carol. Atâția dintre colegii săi de Universitate își luară licența, se risipiră în străinătate și se întoarseră de acolo pentru a ocupa locuri în învățământul superior. Orășanu ar fi putut face ușor același lucru, dar dragostea de a cunoaște și de a descoperi, nevoia de a se lumina asupra întrebărilor celor mai felurite ale științei, de a se împărtăși de cât mai multă frumuseță din scrisele celor mari și aleși ai omenirii, îl opriră în loc, făcându-l să uite că el își datorește lui însuși, și tuturor celor ce ar fi putut să învețe dela dânsul, o carieră. În țara nemulțămiiilor pe cari i-au copleșit totuși, din copilărie încă, toate binefacerile lumii, el nu găsea nici un motiv de plângere împotriva vre-unei

nedreptăți ce ar suferi și nu cheltuia nici o silință pentru a-și dobândi un loc mai potrivit cu valoarea lui. Avea opt ceasuri de biurou pe zi, ceasuri de muncă materială pentru alții, de lecturi personale întrerupte prin cererea cărților și lămuririlor, așa că lui nu-i rămâneau pentru studii liniștite decât serile, a căror întrebuințare costă scump, adesea. În cursul lor și-a strâns el totuși o bogăție uimitoare de cunoștinți, deplin organizate în limpedea lui inteligență. Le avea la îndemână, așa cum un altul are după multă trudă, un biet colțișor de specialitate; fără să fi cercetat un *seminariu* de pregătire în țară sau străinătate, o școală de crudiție care învață cu critica, el era stăpân pe metoda modernă de cercetări, și spiritul său pătrunzător nemeria fără îndoială adevărul. Iși dădea seama cu totul de puterile sale, râdea cu o minunată vervă de slăbiciunile de știință, de judecată și de gust ale altora,—dar nu scria. Între altele și fiindcă se simția foarte străin.

Târziu de tot și-a găsit tovarășii, cărora nu li-a jert. fit decât cu greu sfiala sa de a împărtăși altora cugetul său intim. Pe încetul însă s'a lăsat atras la scri și la luptă, pentru a face buna alegere între falsele păreri și între lucrurile care sânt și rămân.

* * *

Și atunci însă, el nu vroia să apară cu o carte, cu o cercetare care să pară venite din dorința lui de a i-se recunoaște și atribui ceva. În aparență, el nu

facea de cât dări de samă. Revolta contra insuficienței supt toate formele ei îl scotea din umbra în care ar fi fost bucuros să trăiască și mai departe, cetind cărți bune, strângând note, redactând capitole, închise apoi cu scumpătate, glumind cu prietenii pe cari-i iubia frățeste, din toată inima lui bogată în sentimente nespuse de delicate. Darea de samă însă, care distrugea cu siguranță, printr'o logică implacabilă, de o puritate liniștită cum nu se mai găsește la altul, toată confuzia și toată minciuna,—nu se încheia nici o dată negativ. Alături de concluziile sale nimicitoare, el amesteca lucrarea sa de înălțare a clădirii adevărate, și rămâneai uimit când o vedeai desfăcându se întreață la capătul luptei. Iar el se înfățișa până la capăt ca și cum n'ar face alta decât a curăți terenul de o zidire netrebnică.

Logicianul fără greș, raționalistul puternic eră în același timp—însușire care amintește pe ruda sa, polemistul politic Nicolae Orășanu,—un desăvârșit om de spirit, un sarcastic corosiv. Și aci însă fără violență, cu conștiința că dacă prostia trebuie sfărâmată din cauza urmărilor ei, prostul nu e vinovat de dânsa. Humorul lui, nou totdeauna, avea aceeași discreție aristocratică, aceeași nuanță aleasă care colora orice gând, orice spusă, oricare din sentimentele și oricare din faptele lui.

Pentru cine nu-l cunoștea personal, admirabilele sale studii critice despre cărțile d-lui Bengescu, d-lui Damé, d-lui Eliade, d-lui Gădeiu, tânărului O. Lecca, cerce-

tarea lui despre botanica populară, erau uimitoare. Un necunoscut aproape, fără nici o situație din acelea care impun respectul, apare, azi pe un teren, mâine pe altul, și vădește oricând și pretutindeni o competență perfectă. Dar noi, cei ce-l cunoșteam, știam cât de puțin sânt aceste studii, întâmplătoare mai mult, față de tot ce ar putea să mai dea încă.

Pentru că niciodată în literatura noastră o boală grozavă, o moarte înainte de vreme n'au distrus mai mult. Orășanu-și luase de aici titlul universitar pe care de multă vreme îl putea privi ca al său, de și nu voia să întindă mâna ca să-l primească, el ținuse câteva săptămâni la Universitate prelegeri care arătaseră toată bogăția științei sale; o bursă în Germania îi dăduse mijlocul de a cunoaște de aproape știința apuseană, dela care el n'avea să mai ieie decât orientări și îndemnuri. Nu vedeam nimic prea greu și prea sus pentru dânsul. Față de boala lui, grija noastră dureroasă nu pornea numai din iubirea ce aveam pentru cel mai bun și sigur prieten, ci și din frica de a pierde un astfel de tovarăș de studii.

El se știa lovit de moarte, dar i se părù că nu trebuie să vorbească de teribila lui taină, care-l privia numai pe dânsul. Până dăunăzi vorba lui atîngea, uneori glumeață, orice alte subiecte, asupra cărora se opria sufletul său tot vioiu și puternic, și din ce în ce mai clar, mai senin. Până ce, într'o dimineață de odihnă, după lungi zile de chinuri, el se duse în pacea, în odihna pe care o doria de mult.

Și, când sicriul alb a pornit sus, în lumina de apunere a soarelui blând de toamnă, — cu atâta din trecutul nostru, din fericirea și din sufletul nostru—simțiam că înmormântăm și o largă parte din viitorul științific al neamului nostru.

23 Noembrie 1908.

Dr. I. Radovici

În adâncurile mării albastre de primăvară s'a coborât pentru a-și găsi odihna de durerile sârmanului său trup și de suferințele unui suflet nobil, ale cărui avânturi toate se sfărâmau de stânca bolii crude, d-rul Ioan Radovici. Cu el dispare una din cele mai nobile figuri ale tineretului nostru, unul din oamenii cei mai aleși prin cultură, inteligență, inimă caldă, prietenie sigură și cavalerism eroic pe cari i-a avut această țară. Prin moartea sa silnică, de om care jertfește o rămășiță de viață pe care n'o mai crede folositoare pentru mulți alții cărora li închinase toate puterile sale, se desăvârșește una din cele mai strălucite fapte de altruism pe care le poate pomeni istoria poporului nostru.

Cu lacrimi în ochi pentru pierderea acestui om excepțional, căruia-i păstram toată simpatia pe care trebuia s'o trezească sufletul său curat și frumos, amintesc ca un exemplu pentru generațiile ce se ridică, istoria sacrificiului pe care l-a făcut dr. Radovici.

Însănătoșit pe deplin, după multe îngrijiri și prin hotărîrea unui caracter de oțel, dr. Radovici se bucura de tot ceea ce viața poate să ofere unei individualități superioare. Tânăr, bogat, încunjurat de iubirea prietenilor și de respectul adversarilor, împăcat în conștiința sa, bucuros de muncă, fericit că putea să ajute pe săracii întru apărarea și alinarea cărora era totdeauna gata, el primî vestea răscoalelor țărănești din Martie 1907, a celor dintâi salve în carne vie, a celor dintâi nenorociri revărsate asupra țării.

Pentru a cruța pierderi de vieți imense trebuia ca noul Guvern să dea județelor conducători experienți, energici, dar mai ales drepecți și miloși. Ei nu se puteau afla de cît în cele dintâi rînduri ale societății românești, printre aceia cari nu primesc de obicei un post ca acela de prefect.

Din fericire s'au găsit astfel de oameni, gata să pornească lupta împotriva patimilor deslănțuite fără a pedepsi dreptatea răzvrătită în folosul nedreptății apărute de lege și datini. Cei mai mulți erau oameni vojnici, cari aveau puteri de cheltuit. Meritul lor e, de sigur, mare, dar pînă la sublimul altruismului se ridică omul șubred, încă bolnăvicios, care începî opera sa de prefect, știind aproape că scrie ultimul capitol al vieții sale minunate. Acela a fost Radovici.

S'a întors din Vaslui, județul său, unde nu se vărsase o picătură de sînge, cu totul stors de puteri. L-am văzut atunci, și fața lui spuneă în deajuns că sacrificiul eră consumat. Noaptea de veghe, grijile îndelungate, luptele crâncene cu destrăbălarea, prostia, neomenia,

chemaseră boala înapoi. Lumina frigurilor scânteia în ochii buni și transfigură fața expresivă. Se îmbrăcase în cămașa morții. De-atunci nu s'a mai întremat. Când, după vacanță, începură, în comisia parlamentară, discuțiile noilor legi agrare, el văzù foarte bine că se înșelase în speranțele pe care le pusese în liberali, atribuindu-li el, fostul socialist fervent, o mare misiune revoluționară în folosul săracilor, îndelung apăsați și chinuiți. Trebui să părăsească țara în curând, după raza de lumină caldă care mai ține pe bolnavii în trupul cărora viața se stinge încet, și veștile pe care le primea acolo în Italia îl întăriau tot mai mult în desiluzia sa definitivă.

Ar fi vrut să se poată întoarce, să aibă o zi de viață mai mult decât omenească, să vie în Camera târgurilor și «acordurilor» și, într'o ultimă încordare titanică, să arunce ultimele adevăruri în obrazul acelor cari, la glasul său, ar fi plecat frunțile. Această mulțămire însă n'o avu.

Acuma e dincolo de hotarul vederii noastre, al înțelegerii și chibzuelilor noastre. E acolo unde am voi adesea să fim, când viața-și grămădește prea mult loviturile, asupra noastră și asupra celor iubiți de noi. E unde nu-l putem urmări.

Printr'o supremă mișcare de discreție aristocratică, el a îndepărtat dela țărâna lui pompa prohodadelor și discursurilor, a zădărniciilor și ipocrisiilor. S'a sfiit pare că și de plânsul lacrimilor celor mai adevărate. Valurile amare trec asupra lui, și ele nu ni-l vor da nici odată înapoi, cu fața-i de tristeță și frumoșii ochi

scânteietori, acum închiși în adormire. Dar în sufletul tuturor celor buni cari l-au cunoscut va fi pentru dânsul un cenotaf de amintire, către care ne vom îndreptă spre mărturisiri și sfaturi ca față de prietenul viu, și odată acest neam, ajuns la înțelegerea celor cari în adevăr l-au iubit, va ridica un monument văzut *eroului*.

24 Aprilie 1908.

La moartea lui Tolstoi

Ce greu e să poți trăi pentru gândul tău, numai pentru el! Să închizi ușile casei și ușile sufletului. Să te întorci spre tine, spre conștiința ta, spre credința ta, dar nu pentru a te oprî acolo, ci pentru a intra astfel în legătură cu puterile cele mari și veșnice de unde vine toată acea lume din lăuntru pe care atunci n'o mai poți crede peritoare.

Mare vis, și vis zădarnic. Vis neîngăduit însă, de sigur. Tu ești, nu pentru Dumnezeu dela care socoți că vii, și pe care-l reclami pentru tine, ci tocmai pentru acea lume pe care vrei s'o înlături, de care vrei să te ferești, înaintea căreia vrei să te ascunzi. Tu ești pentru soția aceea cu toane bune sau rele, pentru copiii aceia cari-ți samănă ori ba în alcătuirea și îndreptarea lor sufletească, ești pentru vecinii tăi, chiar dacă-ți strică liniștea, pentru cei ce te văd trecând pe stradă și poate rîd de tine, ești pentru curioșii ce năvălesc în casa ta, cât de bine păzită, cu întrebări sau cu interviewuri, cu acele aparate de fotografie sau de... cinematograf, ești pentru dușmanul tău cel mai strașnic, care pare să aibă, și el, un drept asupra ta. Om, ești pentru oameni. Și nu pentru a li cruța sarcina de

a se îngriji de tine, ci pentru a primi sarcina de a te îngriji de ei.

Filosoful cel mare și dușmanul cel mare al filosofiei, cugetătorul adânc și tăgăduitorul cugetării, creștinul cel entuziast și provocatorul creștinismului care este, — și poate trebuie să fie —, a hrănit și el ultimul vis al *păstrării pentru sine, al ruperii legăturilor cu omul fățarnic și zădarnic*. A fugit din mijlocul gloriei, și a uitat că fuge din mijlocul datoriei, care nu e totdeauna plăcută, dar e inevitabilă totdeauna. A căutat un ascunziș pentru zile, luni, poate ani din urmă. Și, peste câteva ceasuri, el găfâia în durerile agoniei pe patul improvizat din sătuceanul Astacovo. Acolo-și dădea sufletul, singur, pe când căsuța care slujește de gară era năvălită de tot ce credea că a lăsat pentru totdeauna în urmă.

Soarta a răspuns astfel la întrebarea lui. Pentru a ieși din viață nu e decât o singură poartă: a morții. Și ce e mai cuminte e să aștepti să ți-o deschidă puterea dela care ții viața. Iar până atunci fii al celorlalți, cât poți mai mult și cu cât mai multă bucurie. Va fi o vreme — și poate e aproape — când vei trăi numai printr'înșii. Ori câtă lumină ar fi în Raiul tuturor speranțelor!

14 Noembrie 1910

